

ZNACZENIE PUSTYNI W 12 ROZDZIALE APOKALIPSY

Przejście Izraelitów przez pustynię z Egiptu do Ziemi Obiecanej było dla narodu wybranego nie tylko epizodem historycznym. Wydarzenia Wyjścia głęboko wrosły w historię tego narodu i w jego życie. W pewien sposób kształtowały je. Znalazły odzwierciedlenie w kulię Starego Przymierza. Czasy pustyni były czasem niewierności, doświadczeń, ale i czasem szczególnej opieki Bożej. Wraca do nich wspomnieniem pobożny Izraelita. Nawiazywali do nich prorocy i psalmiści aktualizując je. Ukazywali wydarzenia czasów pustyni jako powtarzające się w życiu całego narodu i poszczególnych jednostek.

Autorzy Nowego Testamentu widzieli w wędrówce Izraelitów przez pustynię obraz życia nowego Ludu Bożego, nadając określeniu „pustynia” znaczenie typologiczne, duchowe. Stąd też zainteresowanie egzegetów tą tematyką¹.

Przedmiotem naszego studium będzie mały wycinek tego zagadnienia; będzie to rozważanie na temat treści symbolu pustyni dotyczące 6 i 14 wiersza w 12 rozdziale *Apokalipsy*, ukazującym wizję Niewiasty obleczonej w słońce:

„A Niewiasta zbiegła na pustynię, gdzie ma miejsce przygotowane przez Boga, aby ją tam żywili przez tysiąc dwieście sześćdziesiąt dni” (Ap 12,6);

„I dano Niewieście dwa skrzydła orła wielkiego, by na pustynię leciała do swojego miejsca, gdzie jest żywiona przez czas i czasy i połowę czasu, z dala od węża” (Ap 12,14).

¹ Zob. R. T. Anderson: *The Role of Desert*. „The Journal of Bible and Religion” 27:1959 s. 41—44; B. R. Bate: *The Church in the Wilderness. The Murmuring Motifs in the Wilderness Traditions of the Old Testament*. Nashville—New York 1968; P. Bonnard: *La signification du désert selon Nouveau Testament*. W: *Hommage et reconnaissance a K. Barth*. Paris 1946; R. W. Funk: *The Wilderness*. „Journal of Biblical Literature” 78:1959 s. 205—211; C. J. Nesny: *Désert*. „Catechistes” 45:1961 s. 17—24; P. Recuero: *El „desierto” en Isaias*. „Miscelanea Arabicos y Hebraicos” 6:1958 s. 131—134; E. Testa: *Il deserto come ideale*. „Studi Bibliici Franciscani Liber Annuus” 7:1956 s. 5—52; J. Steimann: *Saint Jean Baptiste et la spiritualité du désert*. Paris 1957; A. Stock: *The Way in the Wilderness. Exodus, Wilderness and Moses Themes in OT and New*. Collegeville Minnesota 1969; W. Wiebe: *Die Wüstenzeit als Typus der messianischen Heilszeit*. Göttingen 1943.

Wiersze te łączą się treściowo. Wiersz 6, mówiący o ucieczce niewiasty na pustynię, na miejsce, które Bóg jej przygotował, jest zapowiedzią bardziej szczegółowego opisu w wierszu 14. Wiersz 14 konkretyzuje sposób tej ucieczki, która dokonana została przez uniesienie niewiasty na skrzydła ch wielkiego orła.

Interpretacje egzegetów doszukujących się treści znaczenia pustyni we wspomnianych wierszach można sprowadzić do następujących:

a) Pierwsza z nich w ucieczce niewiasty na pustynię widzi symbol ucieczki chrześcijan z Jeruzolimy do Pelli podczas wojny żydowskiej z Rzymianami².

b) Opinia druga dopatruje się w pustyni symbolu nieba jako miejsca przygotowanego dla niewiasty przez Boga³.

c) Według opinii trzeciej pustynia miałaby być symbolem raju jako miejsca pobytu pierwszej niewiasty — Ewy⁴.

d) Czwarta opinia uważa pustynię za symbol kary, polegającej na rozproszeniu narodu żydowskiego⁵.

e) Wreszcie opinia, która zostanie przedstawiona i uzasadniona w niniejszym artykule, chce widzieć w pobycie niewiasty na pustyni symbol opieki Bożej nad Kościołem, pojętym szeroko — obejmującym synagogę i Kościół Chrystusowy⁶.

Zwolennicy kierunku eklezjologicznego, wiążący ucieczkę niewiasty na pustynię z ucieczką chrześcijan do Pelli zapominają, że rozdział 12 *Apokalipsy* mieści całość losów Kościoła aż po dzień ostateczny, a nie tylko niewielki wycinek jego historii. Wynika to z samego charakteru literackiego dzieła. Księgi bowiem apokaliptyczne cechuje bogactwo obrazów i symboli,

² Zob. np. E. B. Allo: *L'Apocalypse*. Paris 1933 r. 174—199; M. E. Boismard: *Notes sur L'Apocalypse*. „Revue Biblique” 59:1952 s. 161—181; H. M. Féret: *Die Geheime Offenbarung des Hl. Johannes*. Düsseldorf 1955 s. 201n; J. Bover: *Una censura della interpretazione mariologica del Protoevangelio (Gen 3,15) dimostrata*. „Gregorianum” 5:1924 s. 573; A. M. Dubarle: *La Femme couronnée Ap 12*. W: *Melange Biblique en l'honneur de A. Robert*. Paris 1955 s. 517; W. Schmauch: *Orte der Offenbarung und Offenbarungsort im Neuen Testament*. Göttingen 1956 s. 33; L. Stefaniak: *Interpretacja 12 rozdziału Apokalipsy w świetle historii egzegezy*. Poznań 1957.

³ Zob. J. Bonnefoy: *Les interpretations ecclesiologiques du chapitre douzième de l'Apocalypse*. „Marianum” 9:1947 s. 214n; T. Gallus: *Scholion ad „mulierum” Apocalypseos (12,1)*. „Verbum Domini” 30:1952 s. 338; M. Jugie: *La mort et l'Assomption de la Sainte Vierge*. Città del Vaticano 1944 s. 27n.

⁴ Zob. B. Le Frois: *The Woman clothed with the sun (Ap 12) individual or collective? An exegetical Study*. Roma 1954.

⁵ Zob. J. Kosnetter: *Die Sonnenfrau (Ap 12,1—17) in der neueren Exegese*. Wien 1952; J. Sickenberger: *Die Messias Mutter im 12-ten Kapitel der Apocalypse*. „Tübingen Theologische Quartalschrift” nr 126 (1946) s. 411.

⁶ Por. G. Turbessi: *Il „deserto” nella Bibbia*. „Vita Christiana” 25:1955 s. 343.

za pomocą których autor wyraża prawdy religijno-moralne⁷. Stąd tłumaczenie ucieczki niewiasty na pustynię nie można ograniczać do ucieczki chrześcijan w czasie wojny żydowskiej, a w konsekwencji sama pustynia nie może oznaczać Pelli.

Trudności nasuwa również opinia druga, widząca w pustyni symbol nieba. Na podstawie wiersza 5 wynika, że miejscem pobytu Syna niewiasty jest niebo. Tymczasem wiersz 6 podaje nam następującą relację: „A niewiasta uciekła na pustynię”. Miejsce, do którego chroni się niewiasta, jest inne niż to, do którego porwany jest Syn niewiasty⁸. A więc nie można tych miejsc utożsamiać i skoro jednym jest niebo, drugie już nim być nie może. Konsekwentnie i pustynia z wiersza 14, gdzie niewiasta jest uniesiona na skrzydłach wielkiego orła, nie oznacza nieba. Obrazy bowiem z wiersza 6 i 14 treściowo ściśle się ze sobą łączą.

Tłumaczenie B. Le Frois⁹, usiłujące wykazać, że pustynia w 12 rozdziale *Apokalipsy* jest symbolem raju ziemskiego, zasadza się na powiązaniach ze sceną kuszenia w raju, według relacji Rdz 3,1—23. Obok podobieństw — zarysowują się jednak różnice w opisie miejsca rajskiego i pustyni. Podczas gdy raj jest miejscem pobytu węża, pustynia jest „z dala od obecności węża”. Ponadto wąż w raju może szkodzić niewieście i w rzeczywistości szkodzi. Tymczasem w naszym wypadku pustynia jest miejscem schronienia dla niewiasty, gdzie wąż jej już szkodzić nie może. Dziwną też i bez podstaw byłaby ucieczka społeczności wiernych przed atakami smoka do raju ziemskiego, gdzie właśnie pierwsi rodzice zostali przez niego zwyciężeni i gdzie on rozwija swą działalność.

Stanowisko J. Sickenbergera¹⁰ i J. Kosnettera¹¹, doszukujące się w pustyni symbolu kary, nie ma uzasadnienia w tekście. Wyrazem kary są ataki prześladowcze smoka, przed którymi niewiasta chroni się na pustynię. Pustynia

⁷ Zob. Allo, jw. s. CLXXXII; J. Bonsirven: *L'Apocalypse de Saint Jean*. Paris 1951 s. 33.

⁸ Por. Dz 8,39; 1 Tes 4,17; 2 Kor 12,2,4; ApMż 37; 3—4 Ezd 5,6; Mdr 4,7.10.11; Zob. W. Foerster: *Harpadzo*. W: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament I—IV*. Red. G. Kittel, G. Friedrich. Stuttgart 1933—74. T. I. s. 471 n. (dalej skrót TWNT); W. Bauer: *Harpadzo*. W tegoż: *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*. Berlin 1963 kol. 215n. (dalej skrót WNT); F. M. Braun: *La Femme et le Dragon*. „Bible et Vie Chrétienne” 7:1954 s. 66; L. Cerfaux, J. Cambier: *L'Apocalypse de Saint Jean lue aux Chrétienne*. Paris 1955 s. 105. W wielu miejscach Nowego Testamentu niebo nazwane jest tronem Bożym (Mt 5,34; 23,22; 19,28; 25,31; Łk 1,32; Hbr 4,14; Ap 4; 5,13; 7,10). Por. O. Schmitz: *Thronos*. TWNT 3 s. 165; W. Bauer: *Thronos*. WNT kol. 719.

⁹ *The Woman clothed*, jw. s. 181.

¹⁰ *Die Messias Mutter*, jw. s. 411.

¹¹ *Die Sonnenfrau*, jw. s. 103.

wobec tego jest schronieniem dla niewiasty, a nie karą. Potwierdza to dobitnie świadectwo wiersza 6, określające pustynię jako „miejsce przygotowane przez Boga”. Wyrażenie to w Piśmie św. ma zawsze znaczenie szczególnej opieki Bożej, a nie kary¹². Interpretacji pustyni jako kary Bożej sprzeciwia się także relacja wiersza 14, gdzie pobyt niewiasty jest określony jako miejsce „z dala od obecności węża”. Pustynia zatem jest tutaj miejscem, gdzie smok nie może już szkodzić niewieście. Skoro motywem ucieczki niewiasty na pustynię jest bezpieczeństwo, nie ma miejsca na karę Bożą, której przejawem było życie narodu izraelskiego w diasporze.

Tłumaczenia powyższe okazały się niewystarczające. Należy więc szukać rozwiązania, które najtrafniej objaśniałoby, zgodnie z tekstem i kontekstem, znaczenie symboliczne pustyni z wizji niewiasty w Ap 12,1—18. Ocena krytyczna przedstawionych opinii podsuwa myśl, że ucieczka niewiasty na pustynię zdaje się raczej wskazywać na opiekę, jaką rozacza Bóg nad uciekającą. Przejawy podobnej opieki najdobitniej wystąpiły w przejściu narodu wybranego przez pustynię. Do tego przejścia wydaje się nawiązywać autor *Apokalipsy*. Wskazują na to obrazy zaczerpnięte z relacji o wędrówce Izraelitów po pustyni, którymi posługuje się on w opisie ucieczki niewiasty. Wyrażoną aluzję do pobytu Izraela na pustyni stanowią takie elementy wizji niewiasty, jak: „skrzydła wielkiego orła” unoszące niewiastę na pustynię, „żywienie niewiasty” na pustyni, pobyt na „miejscu przygotowanym” oraz pewne analogie, jak pojawienie się węża i woda jako elementy wrogie dla niewiasty.

I Symboliczna treść poszczególnych elementów wizji

1 „SKRZYDŁA WIELKIEGO ORŁA” UNOSZĄCE NIEWIASTĘ NA PUSTYNIĘ

W Nowym Testamencie określenie „pustynia” bardzo często występuje w reminiscencjach wydarzeń ze Starego Testamentu z nią powiązanych. Wydarzenia te odnoszą się przede wszystkim do pobytu narodu izraelskiego na pustyni, gdzie symbolizowała ona już to karę za nieposłuszeństwo nakazom Bożym¹³, już to czas łaski i opieki Bożej nad narodem wybranym¹⁴.

¹² Por. P. Ketter: *Die Apokalypsa*. Freiburg i.Br. 1942 s. 180; A. Feuillet: *Études Johanniques*. Paris 1962 s. 297.

¹³ Por. I Kor 10,5—11; Hbr 3,8; Zob. Turbessi, jw. s. 368; J. Monchannin: *La Spiritualité du désert*. „Dieu Vivant” 1:1945 s. 45—52.

¹⁴ Por. Dz 7,36; 13,18; J 3,14; 6,31.49; Dz 13,18.

W Ap 12,1—18 pustynia jest miejscem, na którym niewiasta szuka schronienia i gdzie Bóg darzy ją szczególną opieką wobec grożącego niebezpieczeństwa ze strony smoka¹⁵. Obraz ten znajduje swoje podobieństwo w opisie pobytu na pustyni narodu wybranego po uwolnieniu go z Egiptu i przejściu przez Morze Czerwone¹⁶. Świadczą o tym elementy wprost zaczerpnięte z opisu Wyjścia.

Apokalipsa cała przepojona jest typologią Wyjścia i pobytu na pustyni¹⁷. Typologia ta znalazła swoje zastosowanie także w opisie pobytu niewiasty na pustyni. F. M. Braun¹⁸, porównując obydwa obrazy, dochodzi do wniosku, że podobnie jak pielgrzymował przez pustynię naród wybrany, tak przez swe ziemskie wygnanie będzie pielgrzymował w drodze do niebieskiej ojczyzny Kościół Chrystusowy, a w czasie tej pielgrzymki będzie mu towarzyszyła zawsze pomoc i opieka Boża.

Z opowiadania o przejściu narodu wybranego przez pustynię zaczerpnięty jest obraz „skrzydeł wielkiego orła”, na których niewiasta niesiona jest na pustynię¹⁷. Jak wiadomo, w Starym Testamencie skrzydła są symbolem szybkości²⁰. Symbolu zaś wielkiego orła prorocy używają na określenie Nabuchodonozora²¹ czy też faraonów²². Obydwa wyrażenia, połączone w obraz skrzydeł wielkiego orła, stanowią symbol mocy i opieki Bożej nad narodem wybranym²³.

Mysł tę podejmuje również E. B. Allo, na podstawie paralel w Starym Testamencie wykazując, iż orzeł jest symbolem bezpieczeństwa pod opieką Boga²⁴. Natomiast C. Bruston pod symbolem orła widzi samego Boga, chociaż uważa, iż sam obraz zaczerpnięty jest z bliżej nieznanego mitu²⁵. L. Gry sądzi, że obraz ten pochodzi z Ps 55,9, gdzie prześladowany wierny prosi o „skrzydła gołębie”, by mógł podjąć ucieczkę w niebezpieczeństwie²⁶. W Apokalipsie obraz gołębia zastąpiony został, według niego, przez orła, którym jest Jahwe.

¹⁵ Por. O. Karrer: *Die Geheime Offenbarung*. Einsiedeln 1948 s. 107.

¹⁶ Zob. Wj 11,19; Por. A. T. Kässing: *Die Kirche und Maria. Ihr Verhältnis im 12 Kapitel der Apokalypse*. Düsseldorf 1958 s. 156.

¹⁷ Por. P. Prigent: *Apocalypse 12. Histoire de l'exégèse*. Tübingen 1959 s. 143n.

¹⁸ *La Femme et le Dragon*, jw. s. 66.

¹⁹ Zob. Wj 19,4; Pp 32,10—12.

²⁰ Pwt 28,49; 2 Sm 1,23; Jr 4,13.

²¹ Ez 17,3,12; Jr 49,22.

²² Ez 17,7,15.

²³ Wj 19,4; Pwt 32,10—12; Por. W. Bauer: *Pteryx*. WNT kol. 1442.

²⁴ Iz 50,31; Wj 19,4; Pwt 32,11; WnbMz 10; Por. Dn 7,25; 12,7; Ap 11,a,3; 12,6; 13,5.

²⁵ Zob. All o, jw. s. 185.

²⁶ *Les chapitres 11 et 12 de l'Apocalypse*. „Revue Biblique” 31:1922 s. 211.

Doszukiwanie się źródła pochodzenia symbolicznego obrazu „wielkiego orła” w mitologii jest zbytecznym trudem. Także wysiłki Gryego, zmierzające do przypisania autorowi *Apokalipsy* zaczerpnięcie obrazu z psalmu i zamianę gołębia na orła, chybiają celu. Usiłowania te nie są potrzebne, ponieważ obraz ten jest wierną kopią opisu przejścia przez pustynię z Wj 19,4 i Pwt 32,10—11.

Dawniej autorzy obraz skrzydeł orła interpretowali duchowo: jako ręce Chrystusa rozciągnięte na krzyżu, jako dwa Testamenty lub też jako przyjście Eliasza czy innego z proroków, mających się ukazać za czasów Antychrysta²⁷.

Tłumaczenia te oparte są raczej na sensie akomodowanym i nie mają potwierdzenia w tekście. Właściwa interpretacja paralel Starego Testamentu prowadzi do wniosku, że skrzydła wielkiego orła oznaczają szybkość i bezpieczeństwo, jakim Bóg obdarzył niewiastę.

Obraz „skrzydeł wielkiego orła” z Ap 12,14, na których była unoszona niewiasta na pustynię, wiąże się z symboliką Starego Testamentu. Zaczerpnięty jest on z Pwt 32,10—12, gdzie skrzydła orła, ochraniającego swe pisklęta, były wyrazem opieki Bożej nad narodem izraelskim. Samo zaś wyrażenie „wielki orzeł” wzięte jest z przypowieści Ezechiela (17,2—7)²⁸.

Jeszcze bliższe podobieństwo nie tylko obrazu, ale zawartej w nim treści istnieje między obrazem skrzydeł orła, unoszących niewiastę na pustynię, a opisem *Księgi Wyjścia*, gdzie Jahwe, przypominając Izraelitom swoją nad nimi opiekę, stwierdza, iż niósł ich przez pustynię ku Ziemi Obiecanej, jak orzeł niesie swe małe²⁹.

U Izajasza (50,31) nowy Exodus jest również przedstawiony w symbolu skrzydeł orła, jakie otrzymają Izraelici, by powrócić do ojczyzny z niewoli babilońskiej³⁰. Wizja Izajasza o powrocie synów Izraelskich z Babilonii znajduje swoje oparcie i pozostaje w ścisłym związku z wyjściem narodu wybranego z niewoli egipskiej³¹.

Jak widać z przytoczonych paralel Starego Testamentu, obraz „skrzydeł wielkiego orła” we wszystkich wypadkach nawiązuje do czasów wyjścia Izraelitów z Egiptu przez pustynię do Ziemi Obiecanej. Również w Ap 12,14 obraz ten jest nawiązaniem do czasów Wyjścia i wyraża opiekę Bożą wobec niewiasty, jak kiedyś wobec narodu wybranego.

Takie zapatrywanie potwierdzają inne elementy kontekstu, które także rzutują na czas pobytu Izraelitów na pustyni.

²⁷ Por. Allo, jw. s. 185.

²⁸ Por. Le Frois, jw. s. 182n; L. Cerfaux, J. Cambier, jw. s. 106.

²⁹ Zob. Wj 19,4.

³⁰ Por. Feuillet, jw. s. 291.

³¹ Turbessi, jw. s. 352.

2 „ŻYWIEŃIE” NIEWIASTY NA PUSTYNI

Drugim elementem wskazującym, że pustynia, będąca miejscem ucieczki niewiasty, symbolizuje przejście Izraelitów przez pustynię po wyjściu z Egiptu spod ciężącej ręki faraona, jest „żywienie” niewiasty na pustyni.

Obraz ten w Ap 12 pojawia się dwukrotnie. Po raz pierwszy w wierszu 6 przy ucieczce niewiasty na pustynię: „A niewiasta uciekła na pustynię, gdzie miała miejsce przygotowane przez Boga, aby ją tam żywiono przez tysiąc dwieście sześćdziesiąt dni”. Po raz drugi wspomnienie o „żywieniu” niewiasty występuje w wierszu 14, również w powiązaniu ze schronieniem się niewiasty na pustynię: „I dano niewieście dwa skrzydła orła wielkiego, aby uleciała na pustynię na miejsce swoje, gdzie ją żywią przez czas i czasy, i przez połowę czasu, z dala od obecności węża”.

„Żywienie” niewiasty jest zatem połączone ściśle z czasem pobytu na pustyni. Tu również spotykają ją doświadczenia, jakie Bóg dopuszcza w postaci ataków ze strony smoka. Określenie czasu jej pobytu na pustyni zapożyczył autor *Apokalipsy* z proroka Daniela (7,25). Okres ten to symbol trwania nieszczęść. Takiemu okresowi próby i doświadczeń został poddany Kościół i przez nie mają przejść jego wierni. W okresie próby nie zostaną jednak osamotnieni. Towarzyszy im bowiem ustawiczna pomoc Boża³².

Pozytywny sens okresowi czasu pobytu niewiasty na pustyni, zaczerpniętemu z wizji Daniela, nadaje przejaw opieki Bożej wyrażony w karmieniu niewiasty. Cały bowiem ten czas: „przez 1260 dni” według wiersza 6 i „przez czas i czasy i połowę czasu” według wiersza 14 — niewiasta jest „żywiona” przez Boga. Obraz „żywienia” niewiasty w połączeniu z innymi elementami wizji wyraźnie wskazuje na czas pobytu na pustyni, gdzie Bóg w sposób cudowny żywił naród wybrany³³. Takie tłumaczenie jest zgodne również z symboliką czasu „żywienia” zaczerpniętą z wizji Daniela. Czas bowiem pobytu na pustyni jest czasem doświadczeń zsyłanych na naród wybrany przez Boga, a z drugiej strony czasem najpiękniejszych form Bożej dobroci.

A. Gelin³⁴, za H. B. Swete³⁵, pobyt niewiasty na pustyni i jej żywienie wiąże z ucieczką Eliasza na pustynię przed gniewem okrutnej Jezabeli i z cudownym karmieniem go tam chlebem. Chociaż ze względu na kontekst nie wydaje się słuszne, by pobyt niewiasty na pustyni i jej „żywienie” był odnoszony do małego epizodu z życia Eliasza, to jednak powiązanie takie

³² Por. Braun, jw. s. 67.

³³ Por. J. Guillet: *Thème de la marche au désert dans l'Ancien et le Nouveau Testament*. „Recherches de Science Religieuse” 36:1949 s. 174.

³⁴ *L'Apocalypse*. W: *La Sainte Bible*. Ed. L. Pirot. Paris 1946 s. 631.

³⁵ *The Apocalypse of Saint John*. London 1909.

wskazuje również na opiekę Bożą, usymbolizowaną w „żywieniu” niewiasty na pustyni.

Zdaniem F. M. Brauna³⁶ obraz pustyni i „żywienie” na niej niewiasty wykazuje pewne podobieństwo do faktu, kiedy naród wybrany, wyszedłszy z Egiptu, cieszył się szczególną opieką Bożą na pustyni, o czym już napomknęto. A. Feuillet wprost stwierdza, że nawiązywanie w *Apokalipsie* do Wyjścia nie może budzić wątpliwości³⁷. Bowiernie kiedy w Piśmie św. występuje słowo pustynia w znaczeniu religijnym, jak w omawianym tekście *Apokalipsy*, odnoszone jest ono do przejścia Izraelitów przez pustynię w czasie drogi do Ziemi Obiecanej. W *Liście do Hebrajczyków*, który ma bardzo liczne pokrewieństwa z *Apokalipsą*, chrześcijanie, będący w drodze do szczęśliwości wiecznej jako miejsca ich odpoczynku, porównani są do Izraelitów w drodze do Ziemi Kanaan (Hbr 3,7—4,11; 9,8; 10,20).

Zanotowany w *Apokalipsie* obraz „karmienia” niewiasty na pustyni nawiązuje do manny, którą Bóg karmił Izraelitów w czasie ich drogi przez pustynię. W czwartej *Ewangelii* cud manny, wspomniany przez rozmnażanie chleba, dokonany także na pustyni, jest wyraźnym typem sakramentu Eucharystii³⁸. Można powiedzieć, że obraz „żywienia” niewiasty z *Apokalipsy* przypomina również cudowny pokarm z czasów pustyni, będący typem pokarmu eucharystycznego. Podobnie sądzi R. Kraemer podkreślając, iż pomoc Boża, usymbolizowana w „żywieniu” niewiasty, najbardziej przejawia się w udzielaniu cudownego pokarmu Kościołowi. Pokarmem tym, o którym wspomina św. Jan w *Apokalipsie*, jest chleb mocy, pokarm eucharystyczny³⁹.

Z powyższego wynika, że tak jak przejawem opieki Bożej nad narodem izraelskim było karmienie go cudowną manną, tak tu, w czasie ziemskiej pielgrzymki, w doświadczeniach i przeciwnościach, Kościół karmiony jest chlebem eucharystycznym, czego symbolem jest „żywienie” niewiasty na pustyni.

3 POBYT NIEWIASTY NA „MIEJSCU PRZYGOTOWANYM”

Pismo św. używa terminu „przygotować” na oznaczenie przygotowania czegoś⁴⁰ lub kogoś⁴¹. Często używany jest on w sensie religijnym na

³⁶ *La Femme et le Dragon*, jw. s. 67.

³⁷ *Études Johanniques*, jw. 297.

³⁸ Zob. Guillet, jw. 177.

³⁹ Por. R. Krämer: *Die Offenbarung des Johannes in überzeitlicher Deutung*. Wernigerode 1929 s. 234n.

⁴⁰ Mt 22,4; 26,19; Mk 14,16; Łk 22,8.13; 17,8; Flp 1,22; Ap 16,12.

⁴¹ Dz 23,23; Ap 8,6; 19,7.

oznaczenie zbawczej działalności lub przygotowania dokonanego przez Boga⁴². Takim miejscem przygotowanym przez Boga jest właśnie pustynia w Ap 12,6.14.

Zwrot „miejsce przygotowane” zachodzi jeszcze dwukrotnie w Piśmie św., użyty w dosłownym brzmieniu. W 1 Krn 15,3 mamy relacje o Arce Przymierza, która po zwycięstwie odniesionym przez Dawida nad Filistynami została przeniesiona do Jerozolimy „na miejsce przygotowane, na miejsce swoje”. We wspomnianym urywku *Księgi Kronik* zachodzą obydwa wyrażenia, którymi określona jest pustynia w Ap 12: „miejsce przygotowane” i „miejsce swoje”. Wydawałoby się, że wyrażenia te stąd właśnie zostały zaczerpnięte przez autora *Apokalipsy*. Brak jednak jakichkolwiek innych powiązań, które wskazywałyby na łączność obydwu tekstów, wyklucza taką możliwość. Poza tym autorem „przygotowania” miejsca dla Arki jest Dawid, podczas gdy schronienie dla niewiasty na pustyni „przygotowuje” sam Bóg.

Drugi raz wyrażenie o „miejscu przygotowanym” występuje w *Ewangelii św. Jana* w mowie pożegnalnej Chrystusa. Chrystus zapewnia Apostołów, że idzie „przygotować im miejsce” (J 14,2). Wprawdzie „przygotowanie miejsca”, o jakim mówi Jezus Chrystus, odnosi się do nieba, a w objawieniu św. Jana jest nim pustynia, która ze względu na kontekst nie może oznaczać nieba, istnieje jednak w obydwu wypadkach także podobieństwo. W *Ewangelii św. Jana* (14,2), jak również w *Apokalipsie* (12,6.14) przebiega ta sama idea troski Chrystusa: w pierwszym tekście o Apostołów, w drugim o niewiastę, będącą uosobieniem wszystkich wiernych Jego Kościoła.

Tkwi też w wyrażeniu „miejsce przygotowane” niewyraźna paralela z rajem ziemskim, jakiej dopatruje się Le Frois⁴³. Właśnie raj był dla pierwszych rodziców miejscem przygotowanym przez Boga (Rdz 3,1—23). Przy puszczenia takie nasunęły się Le Frois pod wpływem pojawienia się identycznych elementów w scenie z rajem i w scenie pobytu niewiasty na pustyni. W obydwu opisach występuje: niewiasta, wąż i walka węża z niewiastą. Walka ta była czasem próby i doświadczenia ze strony Boga. Są jednak różnice świadczące o odrębności obrazów. Pustynia w *Apokalipsie* jest miejscem schronienia niewiasty przed atakami smoka, gdzie on już nie ma dostępu, podczas gdy raj jest miejscem, gdzie przebywa zarówno niewiasta, jak i wąż i gdzie odbywa się scena kuszenia. Poza tym scena z rajem jest wyraźnie indywidualna — dotycząca niewiasty i węża, podczas gdy niewiasta, dla której przygotowane jest miejsce na pustyni, jest uosobieniem zbiorowości.

⁴² 1 Kor 2,9; Lk 2,30; Mt 20,23; 25,34—41; Por. W. Grundman: *Hepoimadzo*. TWNT 2 e. 702n; W. Bauer: *Hepoimadzo*. WNT kol. 625n.

⁴³ *The Woman clothed*, jw. s. 181.

Mimo różnic, jakie zarysowują się w obu opisach, można z tej paraleli wyciągnąć wniosek, że zarówno raj, jak i pustynia z *Apokalipsy* są miejscami wybranymi przez Boga i wyrazem opieki Bożej.

W świetle omówionego kontekstu i paralel nawiązujących do obrazu „skrzydeł wielkiego orła” i „żywienia” niewiasty wydaje się, że wyrażenie określające pustynię jako „miejsce przygotowane” oraz „miejsce swoje” nawiązują do pobytu Izraelitów na pustyni w czasie ich przejścia z Egiptu do Ziemi Obiecanej. Wprawdzie daremne jest doszukiwanie się paralelizmu słownego, występuje jednak widoczny paralelizm treści.

Dostrzegłszy ucisk Izraelitów w Egipcie, Bóg objawia Mojżeszowi plan wybawienia swojego ludu: „A widząc boleść jego zstąpiłem, aby go wyzwolić z rąk Egipcjan i wywieść z ziemi owej do ziemi dobrej i przestronnej, do ziemi, która opływa mlekiem i miodem” (Wj 3,7b—8). „Pan Bóg Hebrajczyków wezwał nas: pójdziemy drogą trzech dni na pustynię, aby złożyć ofiarę Panu Bogu naszemu” (Wj 3,18). Wprawdzie miejscem przeznaczenia jest Ziemia Obiecana, opływająca w dostatki w przeciwieństwie do utrapień ziemi egipskiej, jednak bezpośrednim miejscem schronienia przed zemstą faraona jest pustynia. Było to miejsce wskazane i „przygotowane” przez Boga w objawieniach udzielonych Mojżeszowi. Tam Izraelici mieli złożyć ofiary Bogu i być bezpieczni przed pościgiem faraona (Wj 13,3.18; 14,33—31). Nie szli bowiem uczęszczaną drogą nadmorską.

Podobnie jak pustynia była miejscem schronienia przed pogonią faraona, przygotowanym przez Boga dla narodu wybranego, tak pustynia z Ap 12 była „miejscem przygotowanym” dla niewiasty w jej ucieczce przed napaścią smoka. Autor *Apokalipsy*, nazywając pustynię „miejscem przygotowanym”, tym samym nawiązuje do opieki Bożej nad narodem wybranym w czasie jego pobytu na pustyni, by przez to uwydatnić opiekę Bożą nad wiernymi Kościoła w chwilach jego zmagania się z szatanem.

4 PUSTYNNIA MIEJSCEM „Z DAŁA OD OBECNOŚCI WĘŻA”

Za znaczeniem pustyni jako miejsca specjalnie uprzywilejowanego przez Boga przemawia także uwaga autora *Apokalipsy*, że to miejsce jest „z dala od obecności węża”. Bóg więc troszczy się w sposób szczególny o bezpieczeństwo niewiasty przed atakami szatana.

Określenie miejsca pobytu niewiasty wyrażeniem „z dala od obecności węża”, jak również samo słowo „wąż” zasługuje jeszcze z innego względu na naszą uwagę. Postać węża — obok poprzednio przedstawionych analogii — zdaje się także wskazywać na powiązania omawianego tekstu z wydarzeniami z czasów pielgrzymowania Izraelitów przez pustynię.

W języku greckim „drakon” służył na określenie węża w ogólnym znaczeniu lub też węża kusiciela, czy węża morskiego⁴⁴.

W Starym Testamencie Septuaginta hebrajskie „nahaš” tłumaczy zasadniczo przez „ofis” — wąż⁴⁵, chociaż nie brak pierwszego terminu (drakon), zwłaszcza na określenie węża morskiego i węża kusiciela. Nowy Testament terminu „drakon”, oddanego w terminologii polskiej przez „smok”, używa tylko w *Apokalipsie*⁴⁶. Lecz w Ap 12, obok wyrażenia „drakon”, zachodzi ponadto trzykrotnie wyrażenie „ofis” (12,9.14.15), przy czym wąż jest identyfikowany ze smokiem (Ap 12,9).

Otóż uwaga autora *Apokalipsy*, określająca miejsce pobytu niewiasty jako będące „z dala od obecności węża”, zdaje się między innymi wskazywać na powiązania sceny ucieczki niewiasty z opisem przejścia narodu wybranego przez pustynię. Poza całością niebezpieczeństw i ucisków, których uosobieniem jest smok (drakon) identyfikowany z wężem, istniało dla pielgrzymujących rzeczywiste niebezpieczeństwo ze strony węzów (ofis). Wspomina o tym *Księga Liczb* (21,6—9). Za nieposłuszeństwo Mojżeszowi i szemranie przeciw Bogu Bóg zsyła na niewierny lud karę w postaci jadowitych węzów, których ukąszenie było śmiertelne. Bóg jednak na prośbę Mojżesza zsyła ocalenie. Kto spojrział na zawieszonoego na słupie miedzianego węża, był wolny od śmiertelnych skutków jadowitego ukąszenia.

Wprawdzie niebezpieczeństwo grożące niewieście ze strony węża nie jest karą, a raczej doświadczeniem zsyłanym przez Boga, istnieje jednak pewien paralelizm w obydwu opisach. Na podstawie wyraźnych świadectw, wyżej przedstawionych, wskazujących, że scena ucieczki niewiasty na pustynię jest nawiązaniem do czasów pobytu ludu izraelskiego na pustyni, połączenie wyrażenia „z dala od obecności węża” z opisem pojawienia się jadowitych węzów na pustyni nabiera realnych kształtów.

Tak więc autor *Apokalipsy*, nawiązując w opisie ucieczki niewiasty do czasów pustyni w Starym Testamencie, chciał zaznaczyć, że pustynia, na którą chroni się niewiasta — w przeciwieństwie do pustyni z czasów Wyjścia — jest „z dala od obecności węża”. Nowy Lud Boży, którego symbolem jest niewiasta, wolny jest od szkodliwego ukąszenia węża. Pustynia, na której niewiasta znajduje schronienie, jest dlań niedostępna. Kara ukąszenia przez jadowitych węzów, jaka spotkała synów narodu wybranego na pustyni, nie ma uzasadnienia wobec niewiasty, reprezentującej synów Kościoła.

⁴⁴ Zob. W. Foerster: *Drakon*. TWNT 2 s. 284; W. Bauer: *Drakon*. WNT kol. 408.

⁴⁵ Ap 9,3; Job 26,13; Por. Foerster: *Drakon*, jw. s. 285; H. Lesêtre: *Dragon*. W: *Dictionnaire de la Bible I—IV*. Red. F. Vigoroux. Paris 1895—1912. T. 2 kol. 1504 (dalej skrót DB).

⁴⁶ Ap 12,3.4.7.9.13.16.17; 13,2.4; 16,13; 20,2; Por. Foerster: *Drakon*, jw. s. 286; Karer, jw. s. 104.

Niewiasta bowiem z *Apokalipsy* nie sprzeniewierzyła się Bogu. Istniałaby więc w tym względzie ze sceną pielgrzymowania narodu wybranego przez pustynię analogia przeciwieństwa.

5 „WODA” — BRONIĄ SMOKA W WALCE Z NIEWIASTĄ

Relacja wiersza 15 i 16 o pogoni smoka za niewiastą na pustynię jest niewątpliwie przykładem stylu apokaliptycznego dzieła św. Jana. Smok wypuszcza z paszczy swej wodę, by ta pochłonęła niewiastę. Pustynia pochłania wodę i ocala niewiastę.

Można by doszukiwać się tutaj paralelizmu antytetycznego do przejścia przez Morze Czerwone (Wj 14,21—31; 15,4—10). Wody Morza Czerwonego były wybawieniem dla Izraelitów w chwili ucieczki na pustynię. Dla Egipcjan natomiast stały się otchłanią, która ich pogrążyła w odmętach morskich. W *Apokalipsie* woda miała się stać ze strony smoka narzędziem zagłady dla niewiasty. Za zrządzeniem Bożym poczynania smoka udaremnia ziemia, pochłaniając wodę, która miała unieść niewiastę.

Czynność ziemi rozwierającej swą gardziel również posiada swą paralelę w wydarzeniach z czasów pielgrzymowania Izraelitów po pustyni. *Księga Liczb* podaje opowiadanie o buncie Korego, Datana i Abirona. Karą, jaką spotkała przywódców buntu i ich zwolenników, było właśnie pochłonięcie buntowników przez „rozwartą paszczkę ziemi” (Lb 16,31—33). W obu wypadkach ziemia jest narzędziem w ręku Boga. W *Księdze Liczb* jest wykorzystana do ukarania zbuntowanej części Izraelitów, przebywających na pustyni, w *Apokalipsie* służy ocaleniu niewiasty, pochłaniając wodę, którą smok wypuścił w pogoni za nią.

Obraz wody, wypuszczonej z paszczki smoka za niewiastą, w nawiązaniu do przejścia przez Morze Czerwone spełnia rolę paralelizmu antytetycznego. Tam służyła do zagłady wrogów narodu wybranego. Tutaj była bronią, jaką posłużył się smok w walce z niewiastą, reprezentującą nowy Lud Boży.

Przeprowadzona analiza elementów wizji Ap 12 związanych z ucieczką niewiasty na pustynię świadczy, że „pustynia” z Ap 12 jest symbolem pobytu narodu wybranego na pustyni po wyjściu z Egiptu. Obraz „skrzydeł wielkiego orła” unoszącego niewiastę na pustynię i jej „żywienie” stanowiły wyraźną paralelę do czasów Wyjścia. Pozostałe elementy wizji, aczkolwiek same przez się wprost nie wskazują na istnienie powiązań między ucieczką niewiasty na pustynię a wydarzeniami Wyjścia, to jednak w świetle dwu pierwszych świadectw nabierają znaczenia argumentu. Określenie pustyni jako „miejsca przygotowanego przez Boga” nie znajduje paraleli słownej w opisie pobytu Izraelitów na pustyni, ale istnieje widoczny paralelizm treści. Pozostałe dwa elementy wizji: „wąż” i „woda” również wskazują

poprzez paralelizm antytetyczny na powiązania pustyni z *Apokalipsy* z opisem wydarzeń na pustyni z czasów Wyjścia. Nie ulega więc wątpliwości, że dominujący punkt spojrzenia biblijnego na pustynię w *Apokalipsie* ma swoje oparcie w przejściu narodu wybranego przez pustynię i służy na określenie szczególnej opieki Bożej nad nowym Ludem Bożym, czyli Kościołem.

II Teologiczna treść obrazu pustyni w Ap 12

Teologiczna treść obrazu pustyni, na którą chroni się niewiasta, łączy się z treścią symbolicznej wizji całego rozdziału. Centralną postacią tej wizji jest niewiasta. Jej symboliczne znaczenie rzuca światło na pozostałe elementy wizji. Istnieje kilka tłumaczeń symbolu niewiasty:

- a) maryjne — widzące pod obrazem niewiasty postać Matki Bożej;⁴⁷
- b) eklezjologiczne — doszukujące się w wizji niewiasty symbolu Kościoła Chrystusowego;⁴⁸
- c) synagogalne — w tej interpretacji niewiasta symbolizuje dawny naród izraelski⁴⁹.

Oprócz trzech wymienionych kierunków istnieją jeszcze interpretacje połączone: maryjno-eklezjologiczna⁵⁰ i synagogalno-eklezjologiczna⁵¹. Najwięcej racji za sobą posiada i unika piętrzących się trudności w egzegezie interpretacja ostatnia: synagogalno-eklezjologiczna. Jednym z poważniej-

⁴⁷ Zob. J. Bonnefoy: *Le Mystère de Marie selon le Protoévangile et l'Apocalypse*. Paris 1948; Gallus, jw. s. 332—340; Jugie, jw. s. 27n; Tenże: *Le dogme de l'Assomption et le chapitre XII de l'Apocalypse*. „Marianum” 14:1952 s. 74—80; Le Frois, jw. s. 181n.

⁴⁸ Por. Allo, jw. s. 193—195; Tenże: *Le douzième chapitre de l'Apocalypse*. „Revue Biblique” 6:1904 s. 529—551; M. E. Boismard: *Notes sur l'Apocalypse*. „Revue Biblique” 59:1952 s. 161—181; E. Dąbrowski: *Wniebowzięcie Matki Bożej w świetle Pisma św.* W: *Studia Biblijne*. Warszawa 1951 s. 211—215; H. M. Féret: *Die Geheime Offenbarung des heiligen Johannes*. Düsseldorf 1955; Stefaniak, jw. s. 155n.

⁴⁹ Zob. Sickenberger, jw. s. 357—427.

⁵⁰ Por. F. M. Braun: *La Femme et le Dragon (Apocalypse 12,1—17)*. „Bible et Vie Chrétienne” 2:1954 nr 7 s. 63—72; L. Cerfaux: *La Vision de la Femme et du Dragon de l'Apocalypse en relation avec le Protoévangile*. „Ephemerides Theologicae Lovanienses 31:1955 s. 21—33; L. Fonk: *Das sonnenumglänzte und sternengebückte Weib in der Apokalypse*. „Zeitschrift für katholische Theologie” 28:1904 s. 672—681; Kässing, jw. s. 156n; Kosnetter, jw. s. 93—108; G. M. Perella: *Senso mariologico dell'Apocalisse 12*. „Divus Thomas” 43:1940 s. 215—222; 45:1942 s. 96—103; A. Rivera: „*Inimicitias ponam...*” (Gen 3,15) — „*Signum magnum apparuit...*” (Ap 12,1). „Verbum Domini” 21:1941 s. 113—122; 183—189; S. Kowalski: „*Mulier amicta sole (XII rozdział Objawienia św. Jana świadectwem na Wniebowzięcie NMP)*”. „Ateneum Kapłańskie” 41:1949 z. 2 s. 209—223; z. 3 s. 305—311; z. 4 s. 401—423; Tenże: *Wielki znak na niebie (Apokalipsa 12,1—6)*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 4:1951 nr 3 s. 204—218.

⁵¹ J. Bonsirven: *L'Apocalypse de Saint Jean*. Paris 1951; A. Wikenhauser: *Offenbarung von Johannes*. Regensburg 1947.

szych egzegetów, reprezentujących to stanowisko, jest E. B. Allo. Zwolennicy tego poglądu są zdania, że niewiasta symbolizuje wszystkich sprawiedliwych. Do tej społeczności zaliczają wierni Izraela historycznego, z którego pochodzi Mesjasz wedle ciała, oraz Izraela duchowego, którym jest Kościół Chrystusowy⁵². Niewiasta przedstawiałaby nie tylko wspólnotę żydowską i nie jedynie Kościół judeochrześcijański, lecz Kościół wewnętrzny, będący społecznością chrześcijańską, która rodząc się z dawnej synagogi, doszła do swej dojrzałości w Chrystusie⁵³.

Naród izraelski, ukrywający się pod symbolem niewiasty, byłby więc typem wiernych Kościoła Chrystusowego. Obraz zaś życia narodu wybranego na pustyni — obrazem życia Kościoła w drodze do ojczyzny niebieskiej.

Niewiasta, będąca uosobieniem Kościoła, ucieka na pustynię przed nawiścią smoka. Nowy Testament, o czym była już mowa, określenia „drakon”, oddanego w terminologii polskiej przez „smok”, używa tylko w *Apokalipsie*. Smok jest tutaj wcieleniem potęg wrogich Chrystusowi. Świadczy o tym kontekst. W wierszu 9 omawianej wersji smok jest nazwany „wężem starodawnym”. Jest to druga oczywista aluzja do sceny kuszenia z raj⁵⁴, gdzie węż wyobrażał szatana⁵⁵. Ponadto w tymże samym wierszu smok wyraźnie jest nazwany „diabłem i szatanem”, a więc uosobienie smoka, który był identyfikowany z różnymi bytami duchowymi, jest tutaj z całą pewnością zdeterminowane. Paralela między Ap 12 a sceną kuszenia z *Księgi Rodzaju*, jaką przeprowadza J. M. Bover⁵⁶, utożsamienie smoka z szatanem zdaje się potwierdzać.

Nazwa „diabła i szatana” nadana smokowi w *Apokalipsie* znajduje wyjaśnienie w innych miejscach Starego Testamentu. Na podstawie pokrewnych wyrażeń „diabeł” oznacza tam oskarżyciela i przeciwnika⁵⁷. Przeciwnikiem zaś Chrystusa i dzieci Bożych nie może być nikt inny, jak tylko zły duch.

Wrogą działalność smoka podnosi jeszcze bardziej symboliczny czerwony kolor. B. Le Frois, na podstawie określeń w Nowym Testamencie, łączy ten kolor smoka z ogniem piekielnym⁵⁸.

⁵² Allo: *L'Apocalypse*, jw. s. 153; Wikenhauser, jw. s. 82; Bonsirven, jw. s. 214.

⁵³ Allo: *L'Apocalypse*, jw. s. 178.

⁵⁴ Por. F. Braun: *La Mère des Fideles*. Tournaay—Paris 1953 s. 147—153.

⁵⁵ Zob. W. Bauer: *Satanas*. WNT kol. 1476n; A. Jankowski: *Apokalipsa św. Jana*. Poznań 1959 s. 209; Allo: *L'Apocalypse*, jw. s. 179.

⁵⁶ *El capitulo XII del Apocalipsis y el capitulo III del Genesis*. „Estudios Eclesiasticos” 10:1922 s. 14; Por. Cerfaux: *La Vision de la Femme*, jw. s. 21—33.

⁵⁷ Syr 28,9; 2 Mch 3,14; Dn 3,8; 6,24; Zoh 3,1; Job 1,6; Por H. Lesêtre: *Demon*. DB 2 kol. 1367 i m; J. Mickel: *Dämon*. W: *Bibeltheologisches Wörterbuch*. Wyd. J. Bauer, T. 1. Graz 1967. s. 169—173.

⁵⁸ Zob. Le Frois, jw. s. 150; Mt 5,22; 13,42.50; 18,8n; 25,41; Mk 9,43.47; Jud 7; Ap 14,10; 19,20; 20,10.14.15; 21,8.

W sensie właściwym, stwierdza E.B. Allo, należy dopatrywać się w obrazie smoka demona prowadzącego niszczycielską działalność dzieła Chrystusowego i zastawiającego sidła na wszystkich ludzi odrodzonych w Chrystusie⁵⁹.

Za identyfikacją smoka z szatanem, zwalczającym Chrystusa i Jego Kościół, przemawia także obraz kuszenia Chrystusa Pana na pustyni, gdzie szatan wyraźnie występuje jako przeciwnik Chrystusa. Pobyt Chrystusa na pustyni jest odbiciem doświadczeń, przez jakie Jezus przechodzi z woli Ojca. Na podobne doświadczenia wystawiony jest Kościół, w walce z szatanem wspierany przez Boga⁶⁰.

Niewiasta — czytamy w Ap 12 — przed napaścią smoka szuka schronienia na pustyni. W opisie tym da się więc wyróżnić symbol pustyni jako miejsca ucieczki przed prześladowaniami rzeczywistymi i duchowymi. Symbolika ta obrazowałaby sytuację, w jakiej znaleźli się chrześcijanie na skutek prześladowczych zarządzeń administracji rzymskiej, kiedy to każda ojczyzna stała się dla nich obca⁶¹. H. B. Swete jest zdania, że punktem wyjściowym tej walki mógł być dekret Nerona, rozpoczynający prześladowania chrześcijan⁶². Prześladowcy Kościoła byłiby tu narzędziami w ręku smoka-szatana.

Walka ta jednak zakończyła się ustaniem prześladowań w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Rozwijala się ona w ciągu dziejów i Kościół jest ustawicznie przedmiotem ataków wrogich mu sił, usymbolizowanych w obrazie smoka. Punktem szczytowym walki z niewiastą-Kościółem będą czasy eschatologiczne, co przepowiedział już sam Chrystus Pan, a św. Jan wyraził to w owym symbolicznym obrazie z Ap 12.

Nie należy zacieśniać symboliki pustyni jedynie do miejsca schronienia przed zewnętrznym prześladowaniem. Walka smoka z niewiastą ma także charakter duchowy, stąd i pustynia symbolizuje schronienie przed duchowymi atakami szatana. Jednym z motywów, które spowodowały ucieczkę niewiasty na pustynię, było bezpieczeństwo. Tam niewiasta-Kościół jest otoczona specjalną troską i opieką Bożą, jak dawny naród izraelski na pustyni synajskiej⁶³. Na podstawie porównań analogicznych miejsc w Biblii pustynia w Ap 12 symbolizowałaby: miejsce schronienia (1 Krl 19,4; 1 Mch 2,29),

⁵⁹ Allo: *L'Apocalypse*, jw. s. 179.

⁶⁰ Por. Cerfaux, Cambier, jw. s. 105; Allo, *L'Apocalypse*, jw. s. 179; Guillet, jw. s. 178—179; J. A. Robillard: *Le trois combats du Fils de Dieu l'épreuve au désert*. „La Vie Spirituelle” 90:1954 s. 364—366.

⁶¹ Zob. Primasius: *List do Diogneta 5,5*; Por. Jankowski, jw. s. 212.

⁶² Swete, jw. s. 100.

⁶³ Allo: *L'Apocalypse*, jw. s. 186.

wędrowkę Izraela historycznego (Dz 7,38), wędrowkę Izraela będącego typem Kościoła (1 Kor 10,1—11)⁶⁴.

Wszystkie powyższe tłumaczenia dadzą się sprowadzić do jednego. Na podstawie obydwu opisów ucieczki niewiasty na pustynię (12,6.14) wydaje się, iż należy uznać w pobycie niewiasty na pustyni symbol czasu próby Kościoła. Wyrażenia określające pustynię jako „miejsce przygotowane przez Boga” i „z dala od obecności węża” oraz czynność przeniesienia niewiasty na pustynię „na skrzydłach wielkiego orła” i „żywienie” jej tam wskazują, że obraz ucieczki niewiasty na pustynię jest zaczerpnięciem z wędrowki Izraela na pustyni. Czas pobytu narodu wybranego na pustyni, cechowany doświadczeniami ze strony Boga, jest typem życia Kościoła, poddanego próbie i Bożym doświadczeniom. Tej próbie, jakiej Kościół jest poddany, podobnie jak narodowi wybranemu na pustyni — towarzyszy zapewnienie ożywej i zabezpieczającej od wpływu szatana pomocy i opieki Bożej⁶⁵.

Główny punkt oparcia biblijnego na znaczenie pustyni ma swoje oparcie, jak widać, w przejściu narodu izraelskiego przez pustynię. Podczas wędrowki przez tę pustynną ziemię narodził się nowy Lud Boży. Droga przez pustynię została wybrana przez Boga. Sam Bóg chciał być przewodnikiem swego narodu (Wj 13,21). Tam daje Izraelitom prawo i tam zawierają z Bogiem przymierze (Wj 3,17; 5,1), które czyni ich narodem Bożym (Lb 1,11). Czas pobytu na pustyni był więc okresem uprzywilejowanym przez Boga, choć tymczasowym. Życie na pustyni, w porównaniu z dostatnim życiem w Egipcie, było ciężkim Bożym doświadczeniem. Naród izraelski nie zrozumiał Bożych intencji. Buntem i szemraniem odpowiadał na plany Jahwe⁶⁶. Izraelici woleli zwyczajne życie w Egipcie niż nadzwyczajne życie na pustyni, o które staranie miał sam Bóg. Pustynia była więc dla nich okresem próby. Mimo niewierności — Bóg rozacza w tym czasie nad narodem wybranym szczególną pieczę i okazuje wierność wobec tych, których miłuje. Wyrazem tego cudowny pokarm (manna), woda ze skały, miedziany wąż ocalenia. Czas pobytu na pustyni był czasem ojcowskiej troski Boga rozaczanej nad narodem wybranym. To nie był czas kary⁶⁷.

Nawiązanie do duchowego znaczenia pobytu Izraela na pustyni jest częste. Jako nowy Exodus uważane jest ocalenie spodziewane przez wygnañców Babilonii; obfitość darów Bożych usymbolizowana jest w zakwitnięciu

⁶⁴ Por. Jankowski, jw. s. 208.

⁶⁵ Zob. Allo: *L'Apocalypse*, jw. s. 185; Turbessi, jw. s. 370.

⁶⁶ Wj 14,11; 16,2; 17,2; Lb 14,2; 16,13; 20,4; 21,5.

⁶⁷ Por. Ch. Thomas, X. Léon-Dufour: *Désert. W: Vocabulaire de Theologie Biblique*. Paris 1962 kol. 201—202.

pustyni pod stopami wracających do ojczyzny⁶⁸. Łączność duchowej treści, symbolizującej opiekę Bożą nad Izraelem, a nie karę, z symboliką pustyni w *Apokalipsie* podkreśla w prorocztwie Ozeasza przedstawienie Izraela pod postacią niewiasty jako małżonki Jahwe, którą ten prowadzi na pustynię, by jej mówić do serca⁶⁹.

Pustynia dla narodu izraelskiego jest tylko miejscem przejściowym do do Ziemi Obiecanej. Podobnie pobyt niewiasty apokaliptycznej na pustyni jest tylko czasowy, w okresie walki ze smokiem, i oznacza czas podróży Kościoła do niebieskiej ojczyzny⁷⁰. Tak więc symbolizm pustyni w *Apokalipsie* jest związany z życiem i położeniem Kościoła: Kościół właśnie chroni się na pustynię i będzie żył w ukryciu, walczył z szatanem, aż Chrystus przyjdzie i położy kres jego mocy (Ap 12,6.14).

Na łączność wypadków, jakie dokonały się na pustyni, z życiem Kościoła wskazuje św. Paweł. Zaznacza on, że wydarzenia, które dokonały się kiedyś, zaistniały dla naszego pouczenia jako figura rzeczy przyszłych⁷¹. Wierni Kościoła, ochrzczeni kiedyś w obłoku i morzu, są teraz karmieni chlebem eucharystycznym i zroszeni wodą Ducha Św., która wytryska ze skały, a tą skałą jest Chrystus. Na podstawie relacji Ap 12 można powiedzieć, że Kościół żyje nadal na pustyni, lecz w sposób duchowy. Takie znaczenie obrazu pustyni pozostaje więc konieczne dla zrozumienia życia Kościoła. Życie to jest pod znakiem próby. Zwycięstwo nad smokiem-szatanem zostanie odniesione, ponieważ wiernych, będących członkami Kościoła Chrystusowego, Bóg wspiera swoją łaską⁷².

Jak daleko się zauważyć, istnieje ścisły związek między obu Testamentami. Jest to bowiem ten sam plan Boży, który stopniowo się realizuje i jeden Testament przez drugi jest wyjaśniony: niewiasta z Ap 12, karmiona przez Boga na pustyni, jest Kościołem karmionym i wspomaganym przez Boga w jego ziemskiej pielgrzymce⁷³. Pobyt niewiasty na pustyni jest zaznaczony jednocześnie przez doświadczenie i przez pomoc niebieską udzieloną przez Boga; istnieje tu powtórzenie wydarzeń, jakie miały miejsce u Izraelitów w drodze przez pustynię.

Nawiązanie zatem autora *Apokalipsy* do czasów przejścia przez pustynię kryje w sobie głębszą myśl teologiczną. Przypomnienie wydarzeń z wędrówki narodu wybranego po pustyni miało być ilustracją dziejów Kościoła Chrystu-

⁶⁸ Zob. Thomas, Léon-Dufour, jw. kol. 203; Guillet, jw. s. 165; Recuero, jw. s. 133.

⁶⁹ Oz 2,16.21; Por. Guillet, jw. s. 164.

⁷⁰ Zob. Feuillet, jw. s. 298.

⁷¹ 1 Kor 10,11; Por. Turbessi, jw. s. 368; Testa, jw. s. 52.

⁷² Por. Thomas, Léon-Dufour, jw. kol. 204.

⁷³ Zob. Feuillet, jw. s. 297.

sowego. Niewiasta tutaj, mimo różnych opinii, symbolizuje zarówno dawny Lud Boży, jak i wiernych Kościoła, czego dowodem jest kontekst i analogie w obu Testamentach. Wierni Kościoła Chrystusowego, podobnie jak naród wybrany, nie pozbawieni są prześladowań, doświadczeń zsyłanych przez Boga, ale zarazem doznają ustawicznej opieki z Jego strony. Życie narodu wybranego, do którego nawiązuje autor *Apokalipsy*, byłoby więc typem życia Kościoła, nad którego losami czuwa Bóg.

THE SIGNIFICANCE OF THE DESERT IN RV. 12

SUMMARY

The article attempts to take a new look at the significance of the desert in the vision of Rv. 12. The contents of the verses 6 and 14 and the analysis of the elements of the vision that are related to the woman's escape into the desert point unequivocally to a connection between the events of Rv. 12 and those of Israel's journey through the desert in the Old Testament. The events of Exodus are brought to mind by the vision of „a huge pair of eagle's wings” that, carried the woman into the desert. The account of manna sent down by God to His pilgrim people is contained in the image of the woman being fed. Just as the Lord had prepared a place for the chosen people in the desert, so is the desert a place of safety made ready by Him for the woman. The serpent of the Apocalypse, from whom the woman escapes into the desert, is analogous to the serpents appearing in the desert of Exodus, whose bites were lethal. Just as formerly the bronze image of a serpent afforded protection against serpent bites, now the desert itself, a place chosen by God, provides protection against the serpent's assault. Also the symbol of the water that was to sweep away the woman points to a connection with Exodus; it is an antithetic parallel to the waters of the Red Sea overwhelming the Pharaoh's army.

This reminder of the events of the chosen people's journey through the desert was meant as an illustration of the history of Christ's Church, for the woman is symbolic of both the old people of God and the faithful of the Church. The faithful of Christ's Church, like the chosen people, are not free from persecutions and ordeals sent down by the Lord, but at the same time they enjoy His continuous protection. The chosen people's life in the desert, to which the author of the Apocalypse alludes, would thus be a type of the life of the Church, whose fates are watched over by the Lord and which, in its struggle with Satan, enjoys the Lord's special protection.